С.В. **Мицюк**, канд. екон. наук, м.н.с.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ПЕРЕДУМОВИ ДОСЯГНЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

В статті проаналізовано проблеми формування конкурентного середовища. Розкрито значення конкурентного середовища як передумови досягнення конкурентоспроможності.

The problems of forming of competition environment are analysed in the article. The value of competition environment as pre-conditions of achieving a competitiveness is exposed.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентне середовище, конкурентні переваги, економічна політика.

Keywords: competition, competitiveness, competition environment, competitive edges, economic policy.

Формування конкурентного середовища є принципово новим і перспективним завданням для досягнення конкурентоспроможності нашою країною. Конкурентоспроможність стала універсальною вимогою, що висувається відкритою економікою будь-якому економічному суб'єктові. Переваги національної економіки, її окремих галузей і підприємств в економічній конкуренції вирішальною мірою зумовлюють динамізм сталого економічного зростання. Рівнем конкурентоспроможності, насамперед, визначаються й глобалізаційні метаморфози, а також виклики, що постали перед країнами у процесі розбудови власної політико-економічної та техно-промислової ідентичності. У країнах з розвинутою ринковою економікою державні органи, на які покладено функції захисту й розвитку конкуренції, є одними з найвпливовіших інституцій, що визначають економічну політику держави.

У світовій економічній науці досліджувана проблематика має тривалу історію та вагомі здобутки, починаючи від теорій абсолютних і порівняльних переваг англійської класичної політекономії й закінчуючи сучасними неофактичними та неотехнологічними теоріями. Згідно з відомою парадигмою "динамічного ромба" М. Портера [3], складовими міжнародної конкурентоспроможності країн є: стратегія, культура і суперництво; умови попиту; споріднені й суміжні галузі; стан додаткових факторів (природні ресурси; освіта і фаховий рівень; рівень оплати праці; інфраструктура). У ринковій системі концепція конкурентоспроможності визначається як здатність національної економіки виробляти та споживати товари й послуги в умовах конкуренції з товарами й послугами, виробленими в інших країнах. При цьому результатом конкуренції має бути підвищення рівня життя населення за умови дотримання міжнародних екологічних стандартів [2].

Для України, яка отримала статус країни з ринковою економікою, питання створення й розвитку конкурентного середовища є надзвичайно важливим. Без

конкуренції ринку не існує. Саме тому в Україні актуалізується необхідність створення ефективного механізму конкуренції. На сучасному етапі розвитку економіка України потребує утвердження національної ідеології конкурентоспроможності, яка б дала змогу збалансувати політичні, гуманітарні, соціально-психологічні, макро- і мікроекономічні фактори, визначити та забезпечити оптимальні траєкторії подальшого розвитку [2].

Формування конкурентного середовища у транзитивній економіці зумовлює необхідність сучасного стану висококонцентрованих і монополізованих товарних ринків України, з'ясування природи й визначення чинників, що спричиняють перешкоди (бар'єри) та ускладнюють вихід нових суб'єктів господарювання на ці ринки за умов трансформаційних процесів. Дослідження проблеми формування конкурентного середовища й передумови визначення бар'єрів потребує аналізу взаємодії монопольних і конкурентних елементів економічних відносин, що виявляються в економічному просторі та мають історично обумовлений характер. Дослідження спонукає виходити із взаємозумовленості процесів монополізації, конкуренції в умовах формування єдиного ринкового економічного простору.

Світова практика функціонування ринкової економіки та результати її теоретичних досліджень переконливо доводять об'єктивність існування досить різноманітної класифікації моделей, що дають змогу ретельно розглянути стан конкурентного середовища та його складові [1].

Більш точну уяву про стан конкурентного середовища дає розрахунок питомої ваги в економіці монопольного сектора, тобто сектора, в якому можливості конкуренції обмежені внаслідок структурних особливостей ринків. При цьому можливі різні способи розрахунку обсягу монопольного сектора. Один з них – підрахувати обсяг діючих на даних ринках монополій. Адже, якщо навіть монопольна структура не захоплює увесь ринок, конкурентне середовище на ньому істотно деформується.

Слід зазначити, що найвищі темпи приросту виробництва були в тих галузях, де свого часу було сформовано конкурентне середовище, а також в експортно-орієнтованих галузях економіки, що зазнали впливу високого рівня конкуренції з іноземними товаровиробниками на зовнішніх ринках.

Разом з тим для зміцнення досягнутої макроекономічної стабілізації, з огляду на завдання переходу до сталого економічного зростання, необхідним є подальший розвиток ринкових відносин, в основі яких лежить добросовісна, ефективна конкуренція між суб'єктами господарювання. Лише чесне змагання підприємців за споживача здатне забезпечити оптимальний розподіл ресурсів, свободу покупців у виборі товарів широкого асортименту, кращої якості та за нижчими цінами і як результат, ефективне функціонування економіки країни. Тому питання формування повноцінного конкурентного середовища на товарних ринках, створення рівних умов для ведення підприємницької діяльності, усунення негативних факторів у сфері природних монополій, зменшення залежності економічної діяльності від монопольного сектора постійно повинні перебувати у полі зору урядових структур.

Розбудова ефективного конкурентного середовища потребує створення дієвих механізмів державного регулювання діяльності суб'єктів монополізації й посилення захисту підприємців і споживачів від монопольних проявів, насамперед з боку природних монополій.

З метою забезпечення конкурентного середовища та захисту підприємств і споживачів у 1996 р. було створено Антимонопольний комітет. Також розроблялися і впроваджувалися Державні програми демонополізації економіки та розвитку конкуренції, Міжгалузеві програми наукових досліджень (напрямів) у сфері демонополізації економіки й розвитку конкуренції.

Проте дослідження українського ринку свідчить, що більша частина вітчизняних виробників не володіє теорією та практикою ведення конкурентної боротьби, а наявність конкурентоспроможності продукції не гарантує багатьом підприємствам можливості її ефективної реалізації. Крім того, не всі підприємства ставлять за мету підвищення рівня власної конкурентоспроможності, майже відсутні вітчизняні теоретичні розробки з питань оцінки конкурентоспроможності підприємств, формування конкурентної стратегії, які б враховували сучасні умови господарювання.

У сучасних умовах країни можуть підтримувати економічне зростання тільки в тому разі, якщо ключові гравці-підприємства здатні створювати й розвивати конкурентні переваги. Зовнішнє середовище відображає складні взаємодії між стимулами, чинниками ринку і тими суспільними інститутами, з якими контактує підприємство. Стимули – це сигнали, що виходять від ринку: конкурентний тиск у своїй країні та за кордоном, перспективи росту і т.д. Ринкові чинники включають в себе всі витрати на потреби підприємства – від інформації й капіталу до кваліфікованих і некваліфікованих робітників, що утворюють інфраструктуру. Суспільні інститути – це і правила гри (закони та культурні норми), і визначальні чинники (студенти, якість, навчання і т.п.), що доповнюють або містять у собі ринкові чинники. У кожній країні існує певний набір стимулів, чинників і суспільних інститутів, що залежить від її історичних, політичних та інших традицій. У сукупності це впливає на формування системи нововведень і навчання, адже чим міцнішою є система, тим більшою є кількість конкурентоспроможних промислових підприємств.

Вихідна база конкурентних спроможностей і можливостей навчання зумовлює те, наскільки добре країна освоює нові технології. Швидко змінити тип спеціалізації досить складно. Зростання національної технологічної зрілості вимагає від промислового сектора руху в напрямі від простих технологій до складних і в межах останніх – від секретів виробництва (know-how) до знання того, для чого потрібні ці технології. На кожному етапі можливі втрати, ризик, перешкоди і несподіванки, причому їх кількість збільшується з ускладненням технологій і розвитку конкурентоспроможності.

Однак поставлене завдання виконати досить складно. Крім розробки і затвердження законодавчої бази та формування системи спеціальних регуляторних органів, важливо створити відповідні умови для ведення підприємницької діяльності, навчити учасників процесу виробництва та працівників органів влади основам

конкурентної політики, тобто забезпечити реальне виконання проголошених намірів щодо ефективного захисту конкуренції. Практика ринкових реформ свідчить, що більшість вітчизняних суб'єктів виявилися не готовими до цивілізованих форм і методів конкуренції. І, як наслідок, Україна має слабкі конкуренті позиції на міжнародному ринку: питома вага вітчизняного експорту у світовому становить тільки 0,2%, до того ж переважають товари з низькою доданою вартістю.

Конкурентоспроможність є складним явищем. Найбільший внесок у вивчення конкурентних переваг і міжнародної конкуренції належить М.Портеру, який і нині продовжує дослідження цих проблем у співпраці з ВЕФ [5]. Насамперед це розробка методики оцінки міжнародної конкурентоспроможності відповідно до індексу мікроконкурентоспроможності (Microeconomic Competitiveness Index – MICI) за допомогою таких факторів, як якість бізнес-середовища і досконалість стратегій підприємств.

Що стосується України, то існує велика необхідність проведення диференційованої, залежно від галузей і сфер економічної діяльності, політики розвитку та захисту конкуренції. Предметом першочергової уваги державних органів мають бути ті галузі, в яких конкуренція є обмеженою або спостерігаються тенденції до послаблення її інтенсивності. При цьому розвиток і захист конкуренції повинні реалізовуватись як через забезпечення дотримання заборонних вимог законодавства про захист економічної конкуренції, так і шляхом стимулювання економічного розвитку галузей і регіонів.

В емпіричних дослідженнях, що використовують структурні дані з різних груп країн світу, економісти вже визначили багато чинників впливу на зростання рівня конкурентоспроможності продукції. В одному з таких досліджень, із залученням великих баз даних про світовий розвиток, сучасна міжнародна статистика, розробляє та постійно вдосконалює методики розрахунку міжнародної конкурентоспроможності країн, які відображають потенціал і порівняльні переваги кожної з них. Авторський колектив, очолюваний Дж. Саксом, виходить з того, що в умовах глобальної конкуренції досягнення конкурентних переваг можливе тільки на основі інновацій [4].

Для сучасного рівня розвитку інновації, технологічні зміни й інші нематеріальні аспекти не менш важливі, ніж накопичення капіталу. Однак ефект об'єднання потоків капіталу і технологій дав прибуток лише деяким країнам, що розвиваються, а саме тим, які приділили першочергову увагу підвищенню продуктивності та формуванню сприятливого клімату для інвестицій. Промислова конкурентоспроможність країни вимагає створення можливостей для використання нових технологій.

Тому на особливу увагу заслуговує і загальний індекс макроконкурентоспроможності – Growth Competitiveness Index (або індекс зростання конкурентоспроможності – GCI), який також щороку визначається ВЕФ [5]. Цей індекс відображає здатність національних економік протягом середньострокового періоду досягти сталого розвитку на основі нових знань і технологій. Тому його ще називають "індекс інноваційної сприйнятливості країн", адже за допомогою нових технологій і виготовлення на їх основі нових видів товарів можна забезпечити сталі темпи

економічного зростання країни й підвищувати добробут її населення. Цей індекс охоплює такі фактори, як технологія, макроекономічне середовище та суспільні інститути, а його розрахунок ґрунтується на статистичних даних і результатах анкетувань.

Обидва індекси (GCI і MICI) є надзвичайно важливими для аналізу та прогнозування, а також для оцінки дій урядів щодо посилення міжнародної конкурентоспроможності країн. Вони охоплюють досить великий обсяг соціально-економічної інформації та є найбільш універсальними для визначення міжнародної конкурентоспроможності країн. Проте такі індекси слід сприймати з обережністю. У середньому вони можуть застосовуватися до великої групи країн, проте існує, як правило, значне варіювання. Навіть у найбільш ретельних дослідженнях велика частка варіації в конкурентному середовищі між країнами залишається непоясненою, і складні взаємодії між різними факторами, які впливають на конкурентоспроможність, залишаються, переважно, прихованими. Можливість спостерігати формування конкурентного середовища в різних рівнях конкурентоспроможності з високою варіацією основних індикаторів є, умовно кажучи, випробувальним стендом для економічних концепцій та теорій. Популярні раніше макроекономічні дослідження відходять на другий план, оскільки не можуть однозначно пояснити різницю конкурентоспроможності перехідного періоду в різних країнах. Більшу увагу починають приділяти мікроекономіці й інституціям, які, вірогідно, мають зручніші інструменти дослідження конкурентоспроможності й, відповідно, потенційно вищі можливості пояснити чинники формування як національної, так і регіональної конкурентоспроможності.

Серед окремих чинників мікроконкурентоспроможності з боку корпоративної стратегії та практики найбільше впливають на економічне зростання технології виробничих процесів, кваліфікація вищої управлінської ланки, досвід маркетингу. З боку підприємницького середовища найбільш важливі чинники мікроконкурентоспроможності – інтенсивність конкуренції на внутрішніх ринках, розвиток інформаційної інфраструктури, ускладнення характеристик попиту й адекватність внутрішньої пропозиції попиту за кількістю та якістю. В останні роки особливу роль набув чинник децентралізації корпоративної діяльності, пов'язаний із диверсифікацією (спеціалізацією) компаній.

Визначаючи для кожної країни відповідно до трьох мікроекономічних чинників потенційні конкурентні переваги у сфері корпоративної стратегії і тактики, а також у сфері підприємницької діяльності, експерти ВЕФ для України, відповідно, виділили: збільшення інвестиційного потенціалу, поліпшення товарного дизайну, забезпечення замкнутості виробничо-вартісних ланцюжків у межах товарних груп, а також рівень науково-дослідних інститутів, наявність розвинутої транспортної інфраструктури, кваліфікацію наукових та інженерних кадрів.

У числі трьох чинників, що послабляють конкурентні процеси в Україні, слід зазначити: нерозвиненість внутрішньої конкуренції, відсталість основних виробничих технологій, слабкий розвиток маркетингу. Саме ці чинники визначають високий потенціал ринково-конкурентних позицій розвинутих країн у світі.

Деякими з основних чинників, що перешкоджають зростанню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, є старе устаткування і нестача фінансових ресурсів, а сподівання

їхніх керівників пов'язані з найменш реальними джерелами фінансових засобів – позичками банків і держбюджетом, а не з кредитами приватних інвесторів.

У ситуації, що склалася, реалістичною й надійною позицією України вбачається її інтеграція в економічний простір Європи. Відносини між ЄС і Україною, зокрема ідея участі в загальноєвропейському економічному просторі, мають бути стрижнем міжнародних відносин. Широта реформи і структурні зміни, необхідні для поступової інтеграції України в економічний простір Європи, одержать довгострокову підтримку населення тільки в тому разі, якщо цей процес швидко і позитивно вплине на рівень життя. Необхідно перетворити інтеграцію в інструмент швидкого розвитку України, щоб додати відносинам між ЄС і Україною динамічності з позитивним результатом.

Конкурентні переваги і конкурентоспроможність тісно взаємопов’язані. Конкурентні переваги, що характеризують об’єкти або суб’єкти господарювання, є факторними ознаками, а конкурентоспроможність – результуючою. Виходячи з теорії Портера, зрозуміло, що конкурентоспроможність є проявом системи багатьох факторів, які створюють різні конкурентні переваги залежно від конкурентного середовища. Необхідним елементом ринкового механізму є конкуренція, яка в умовах глобалізації зростає, змінюються її суть, форми й методи. Кожний суб’єкт конкуренції має індивідуальний набір переваг. Положення, сформульовані Портером в останніх його працях [5, 6], передбачають зосередження переваг на факторах виробництва, інвестиційного економічного зростання, в основі якого лежить процес підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Кардинальне розв’язання проблеми національної конкурентоспроможності нерозривно пов’язане зі станом вітчизняної економіки, її ймовірними досягненнями на шляхах до ринкового типу господарювання і досягненням глибшої та ефективнішої інтеграції в систему світового господарства.

У сформованих умовах вийти на закордонні ринки і закріпитися на них надзвичайно складно навіть для великих господарських структур. Для підприємств промислового комплексу України це завдання набуває особливої складності. Тому на державному рівні необхідно проводити політику укрупнення підприємств, сприяти розвитку наявних і створенню нових великих промислових утворень, на противагу розукрупненню, продажу великих пакетів акцій найбільш ліквідних промислових підприємств, що спостерігається в реальній дійсності.

У сучасних умовах глобальної конкуренції, непередбачених і динамічних змін зовнішнього середовища й кон'юнктури світового ринку, фактично завершеному розподілі зон стратегічного господарювання і ринків збуту тільки потужні, великі промислові підприємства можуть скласти конкуренцію головним компаніям закордонного бізнесу.

Процес об'єднання господарських структур у більші утворення в Україні в останні роки став помітнішим, однак поки що він здійснюється скоріше спонтанно внаслідок дії багатьох негативних чинників (політичної заангажованості, корупційності та ін.).

У сучасному світі немає альтернативи ринковій економіці на основі ефективної конкуренції. Створення й підтримка ефективного конкурентного середовища висуває на порядок денний питання про оптимізацію державної підтримки суб’єктів господарювання і

галузей економіки. Недосконала податкова політика, яка передбачає невиправдані пільги окремим підприємствам і галузям, не лише гальмує вирішення фінансових проблем держави та зміцнення становища суб'єктів господарської діяльності, а й істотно спотворює умови конкуренції. Невирішеність цих умов здебільшого поглиблюється неврегульованістю механізмів надання інших форм державної підтримки. З огляду на це постає невідкладна потреба законодавчого врегулювання питання про надання державної допомоги за прикладом Європейського Союзу.

Аналіз економічної ситуації в країні, дослідження проблем, що перешкоджають поступальному розвитку і зміцненню конкурентоспроможності економіки на макро- та мікрорівнях, дають підставу для вагомих висновків. Ключовим із них є такий: здійснення стратегічного управління на всіх рівнях господарювання і, насамперед, активне сприяння створенню великих господарських структур - своєрідних «локомотивів» економіки, здатних вивести її на світовий рівень конкурентоспроможності, цілеспрямоване проведення комплексу заходів, що сприяють підвищенню управлінського потенціалу вітчизняних товаровиробників, ефективності їхньої діяльності, захисту інтересів, як це прийнято у всіх країнах із розвинутою ринковою економікою.

Недосконалість управління підприємствами часто призводить до спотворення мотивів їхньої ринкової поведінки, виключає їх із реальної конкуренції. Тому стратегічними завданнями сьогодення є забезпечення формування й розвитку ефективного конкурентного середовища як одного з основних принципів, якому повинні відповідати механізми управління підприємствами та всі напрями економічної політики держави на сучасному етапі.

Література:

1. Базилевич В. Формування конкурентного середовища у транзитивній економіці: проблеми, тенденції, протиріччя / Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України, №2(5). – 2003. – С.25.

2. Гальчинський А., Геєць В., Кінах А., Семіноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. К., Знання України. 2002. – 336 с.

3. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. В.Д.Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.

4. Сакс Джефрі, Пивоварський О. Економіка перехідного періоду: Уроки для України. Пер.с англ. – К., 1996.

5. Porter M. Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Microeconomic Competitiveness Index (www.weforum.org).

6. Porter M. Clusters of Innovation Initiative: Regional Foundations of V.S. Competitiveness. Washington, DC: Council on Competitiveness, 2001.